

О.В. Лисенко, к.е.н., доц.

Житомирський державний технологічний університет

МЕТОДОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ПРИБУТКОВОСТІ БАНКІВ

Розглядається сутність, характеристика, система та функції управління прибутком банку. Досліджується чистий прибуток банківської системи України за 2004–2013 роки, аналізується її рентабельність та формується залежність показників ROA, ROE і мультиплікатора капіталу у табличному вигляді, що дозволяє швидко визначити, який рівень прибутковості активів банку повинні забезпечити менеджери, щоб акціонери отримали бажаний рівень прибутковості їх акціонерного капіталу.

Ключові слова: *прибуток, банк, управління прибутком, прибутковість, рентабельність.*

Постановка проблеми. Прибуток є основним внутрішнім джерелом формування фінансових ресурсів банку, який дозволяє вирішувати такі важливі задачі, як: збільшення обсягу власного капіталу, поповнення резервних фондів, фінансування капітальних вкладень, підтримку іміджу, забезпечення платоспроможності, часткове забезпечення розвитку фінансово-економічної діяльності банку. Прибуток банківської установи також є важливим джерелом задоволення її соціально-економічних потреб, проте головне його призначення полягає у тому, що достатній рівень прибутковості банку захищає його від загрози банкрутства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням управління прибутком і рентабельністю банківської установи присвячено чимало наукових праць, зокрема проблеми аналізу прибутку розглянуто у роботах Л.О. Савіної, Т.Д. Косової, В.М. Кочеткова, Л.О. Примостки. Велику увагу приділено застосуванню факторних моделей при аналізі прибутку та дохідності банку у працях А.М. Герасимовича та І.М. Парасій-Вергуненко. Різноманітним аспектам прибутковості банків присвячено достатньо робіт вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема серед зарубіжних економістів дану тематику досліджували Пітер С. Роуз, Джозеф Ф. Сінкі, М.А. Поморина, А.Н. Шаталов, В.В. Бабанов та ін. Вагомий внесок у дослідження банківської прибутковості зробили науковці: О.В. Васюренко, О.М. Колодизев, О.В. Молчанов, О.Пернарівський, І.В. Сало, Н.П. Радковська, О.О. Рибалка, В.П. Савчук та ін. Однак при цьому недостатньо уваги приділено самому механізму управління та

прогнозування прибутковості, який є основою успішної та стабільної фінансово-економічної діяльності банку.

Однією з причин виникнення банкрутства вітчизняних банків є недостатня якість управління їхньою фінансово-економічною діяльністю. У загальній системі управління фінансами банку, управління прибутком і рентабельністю займає одне з центральних місць, оскільки саме ці показники відображають ефективність фінансово-економічної діяльності банківської установи, адже сума отриманого нею прибутку свідчить про якість та ефективність управління її активними і пасивними операціями. Отже, дослідження прибутку, його складових і факторів, що впливають на нього, є одним із найважливіших завдань управління фінансово-економічною діяльністю будь-якого банку.

Викладення основного матеріалу. Слід зазначити, що прибуток у класичному розумінні є різницею між ціною товару й затратами на його виробництво, тобто його собівартістю. У стандарті бухгалтерського обліку «Загальні вимоги до фінансової звітності» зазначено, що «прибуток – сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати» [1].

На думку І.А. Бланка, прибуток є:

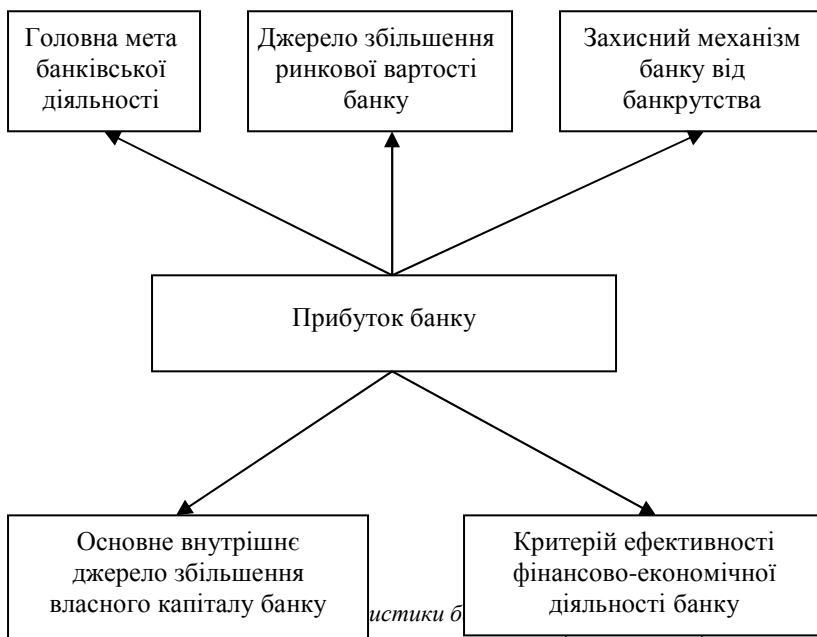
- головною метою підприємницької діяльності;
- базою для економічного розвитку держави;
- критерієм ефективності конкретної виробничої діяльності;
- основним внутрішнім джерелом формування фінансових ресурсів, що забезпечують розвиток підприємства;
- головним джерелом зростання ринкової вартості підприємства;
- найважливішим джерелом задоволення соціальних потреб суспільства;
- основним захисним механізмом від банкрутства [2, С. 12–14].

За визначенням О.А. Криклій і Н.Г. Маслак, прибуток – це виражений у грошовій формі дохід власника на вкладений капітал, плата за працю та ризик ведення підприємницької діяльності, що є різницею між сукупним доходом і сукупними витратами в процесі здійснення такої діяльності [3, С. 9]. І.А. Волкова та О.Ю. Калініна розглядають прибуток як збільшення власного капіталу в результаті фінансово-господарської діяльності, крім вилучень частки засновників із капіталу [4, С. 186].

Отже, прибуток є формою доходу власників, які вкладають свій капітал з метою досягнення певного соціально-економічного ефекту, але водночас прибуток є і визначеною платою за ризик здійснення підприємницької діяльності. З огляду на це зазначимо, що рівень прибутку та рівень ризику знаходяться між собою у прямо

пропорційній залежності, особливо в умовах фінансово-економічної діяльності банків.

Характеристики, які визначають місце і роль банківського прибутку в умовах ринкової економіки, відображені на рисунку 1.

Зазначимо, що визначена вище роль прибутку в забезпеченні фінансово-економічного розвитку банку, забезпеченні інтересів його засновників та персоналу визначає необхідність ефективного і безперервного управління прибутком, що є процесом розробки та прийняття відповідних управлінських фінансових рішень за всіма основними аспектами його формування, розподілу та використання банківською установою.

Слід зазначити, що дослідженню питань механізму управління прибутком банку присвячена незначна кількість праць [3; 5; 6; 7; 8], зокрема О.О. Рибалка основною метою управління прибутком банківської установи вважає «забезпечення максимізації добробуту засновників, учасників банку в поточному та перспективному періодах» [6, С. 163]. Окрім цього, в її дослідженнях зазначається, що «ефективний механізм управління прибутком банку дає змогу в повному обсязі реалізувати завдання та цілі, поставлені перед ним,

сприяє результативному виконанню функцій цього управління» [6, С. 164].

На думку Н.П. Радковської, сутність управління прибутком є складним багатофункціональним механізмом, що складається з окремих ланок, тісно пов'язаних між собою, до яких належать:

- вибір підрозділів банку, що беруть участь у процесі управління прибутком;

- планування доходів, витрат і прибутку банку;

- застосування різних способів оцінки прибутковості банківської діяльності [7, С. 22].

Як бачимо, в зазначених дослідженнях науковців особливе місце приділяється організації управління прибутком і це обумовлено тим, що в умовах переходу до ринкових відносин у фінансовому менеджменті банку сформувався і закріпився системний підхід, який полягає в об'єднанні всіх управлінських фінансових рішень з метою впливу на багаторівневу взаємозалежну систему елементів, що приймають участь в управлінні фінансово-економічною діяльністю банківської установи (рис. 2).

Рис. 2. Система управління прибутком банку
(вдосконалено на основі [5, С. 323])

Зауважимо, що згідно із системним підходом, процес управління прибутком банку складається з чотирьох взаємопов'язаних функцій (рис. 3).

Рис. 3. Функції управління прибутком банку (вдосконалено на основі [5, С. 324])

Якщо звернутися до аналізу прибутку вітчизняних банків, то, як видно з рисунка 4, починаючи з 2004 року чистий прибуток вітчизняних банків постійно зростав до 01.01.2009.

Взагалі за цих п'ять років він зріс на 6477 млн. грн. або на 783,2 %, проте у зв'язку з фінансово-банківською кризою, за результатами 2009 року українські банки отримали збиток на загальну суму 38450 млн. грн., що є більшою, ніж вітчизняні банки заробили за 2004–2008 роки.

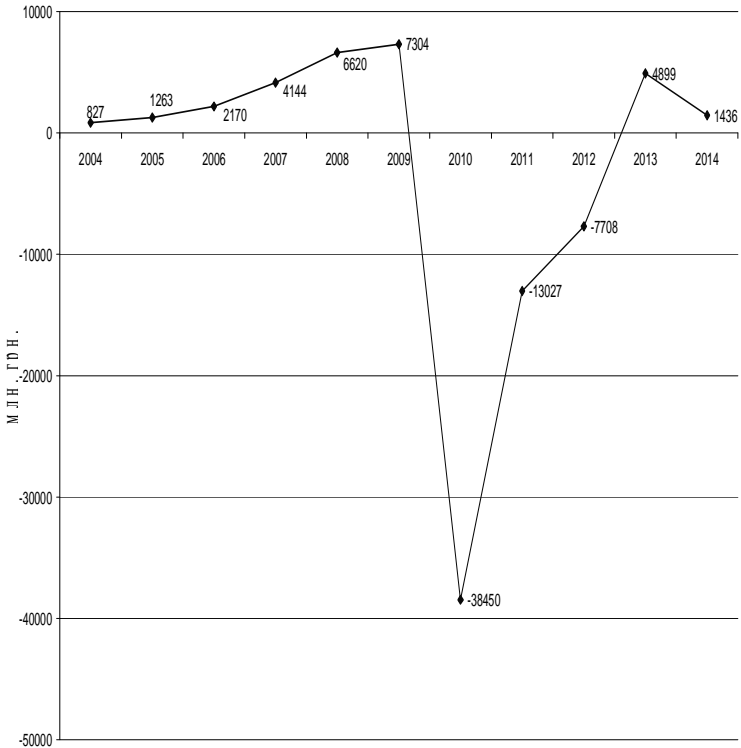

Рис. 4. Динаміка чистого прибутку вітчизняних банків на 01.01 (складено на основі [9; 10; 11])

Нагадаємо, що різке падіння доходів українських банків було спричинене суттєвим погіршенням якості їх кредитного портфеля внаслідок масового неповернення кредитів. Взагалі за 2009–2011 рр. банківська система України отримала збитків на загальну суму 59185 млн. грн., проте вже на 01.01.2013 року українським банкам вдалося стабілізувати ситуацію і вітчизняна банківська система показала прибуток в сумі 4899 млн. грн., проте на 01.01.2014 року він зменшився і становив 1436 млн. грн. (рис. 4).

У зв'язку з цим слід зауважити, що хоча прибуток і є одним із важливих оціночних показників, проте він не завжди дає достатню об'єктивну інформацію про рівень ефективності фінансово-економічної діяльності банку, про можливість розміщених або інвестованих ним ресурсів приносити дохід. Тому ефективність

фінансово-економічної роботи банку краще характеризують показники рентабельності чи прибутковості, які визначаються шляхом відношення прибутку до джерел його отримання, а економічна суть цих відносних показників полягає в тому, що вони характеризують прибуток, отриманий з кожної гривні вкладених банком коштів.

Основні коефіцієнти, які характеризують прибутковість (рентабельність) банку наведені у таблиці 1, а їх аналітичні значення за банківською системою України – у таблиці 2.

Таблиця 1

Основні коефіцієнти для оцінки
рівня прибутковості банку [12, С. 168]

Коефіцієнт	Методика розрахунку	Характеристика
1	2	3
Прибутковість капіталу (ROE)	$ROE = \text{ЧП} / K$, де ЧП – чистий прибуток; K – власний капітал банку	Рекомендоване значення коефіцієнта ROE не менше 15 %. Він показує, скільки чистого прибутку припадає на 1 грн. власного капіталу банку
Прибутковість активів (ROA)	$ROA = \text{ЧП} / PA * 100$ % або $ROA = \text{ЧП} / A * 100$ %, де PA – робочі активи банку; A – загальні активи банку	Коефіцієнт ROA має бути не менше 1 % і показує, скільки чистого прибутку приносить 1 грн. активів банку

Закінчення табл. 1

1	2	3
Чистий спред (ЧС)	$ЧС = \text{ПД}/\text{ПА} * 100\% - \text{ПВ}/\text{ПП} * 100\%$ де ПД – процентні доходи; ПА – платні активи, тобто активи, за якими банк отримує доходи; ПВ – процентні витрати; ПП – платні пасиви, тобто пасиви, за якими	Оптимальне значення показника не менше 1,25 %. Чистий спред – це різниця між середніми процентними ставками за активними і пасивними операціями, що показує чисту дохідність банку

	банк несе витрати	
Чиста процентна маржа (ЧПМ)	$\text{ЧПМ} = (\text{ПД} - \text{ПВ}) / \text{РА} * 100 \%$	Оптимальне значення показника не менше 4,5 %. Чиста процентна маржа показує, скільки чистого процентного доходу приносить 1 грн. робочих активів банку

Дані таблиці 2 свідчать, що протягом 2004–2007 років банківська система України успішно розвивалася, що засвідчується зростанням рентабельності активів та капіталу. Якщо на 01.01.2005 року прибутковість активів становила 1,07 %, то на 01.01.2008 – 1,50 %, тобто зросла на 0,43 п. п. Аналогічна тенденція спостерігається і за показником прибутковості капіталу, який зріс на 01.01.2008 року на 4,24 п. п., порівняно з даними на 01.01.2005 року, і становив 12,67 %.

Таблиця 2

Динаміка показників прибутковості банківської системи України на 01.01*

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Прибутковість активів, %	1,07	1,31	1,61	1,50	1,03	-4,38	-1,45	-0,76	0,45	0,12
Прибутковість капіталу, %	8,43	10,39	13,52	12,67	8,51	-32,52	-10,19	-5,27	3,03	0,81
Чиста процентна маржа, %	4,90	4,90	5,30	5,03	5,30	6,21	5,79	5,32	4,51	3,84
Чистий спред, %	5,72	5,78	5,76	5,31	5,18	5,29	4,84	4,51	3,75	2,72

*Довідка: складено на основі даних [9; 10; 11]

Проте фінансово-банківська криза суттєво вплинула на показники рентабельності активів і капіталу вітчизняних банків, які були від'ємними протягом 2009–2011 рр., а найбільше від'ємне значення спостерігається на 01.01.2010 року, відповідно -4,38 % та -32,52 % (рис. 5).

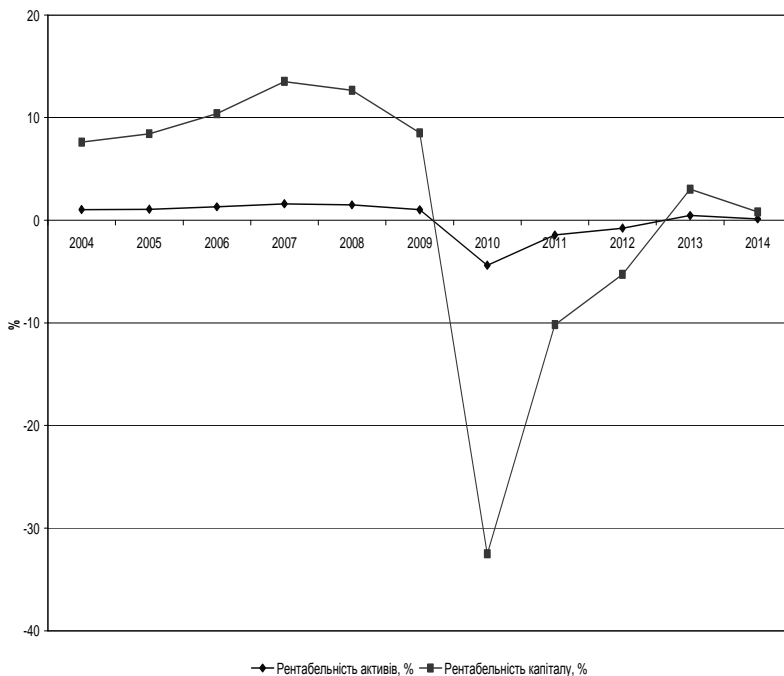

Рис. 5. Динаміка прибутковості активів та капіталу банківської системи України на 01.01 (складено на основі даних таблиці 2)

Навіть завдяки підвищенню кредитних процентних ставок, що вплинуло на зростання показника чистої процентної маржі в аналізованому періоді, банкам не вдалося уникнути значних збитків, спричинених різким погіршенням якості кредитного портфеля внаслідок неповернення кредитів.

Слід зазначити, що за результатами 2012 року спостерігається відновлення фінансово-економічної ефективності банківської діяльності, про що можна стверджувати зростанням показників прибутковості активів та капіталу, які вперше за попередні три роки

діяльності вітчизняних банків мають позитивне значення, відповідно 0,45 % та 3,03 %, проте все ще знаходяться на дуже низькому рівні, порівняно з даними на 01.01.2007 року, та не відповідають мінімальним рекомендованим значенням.

Варто зауважити, що поступове зниження показників чистої процентної маржі та чистого спреду (табл. 2), починаючи з 01.01.2010 року, свідчить про скорочення різниці між середньозваженими процентними ставками за активними і пасивними операціями банків, тобто про зменшення їх чистої дохідності.

Таким чином, за результатами здійсненого аналізу можемо зробити певні висновки, що банківська система України пройшла вкрай складний етап у своєму розвитку протягом 2009-2011 років. І варто зазначити, що хоча вихід вітчизняними банками з фінансової кризи відбувається поступово, про що свідчить зростання показників рентабельності активів та капіталу на кінець 2012 року (рис. 5), проте цих темпів ще недостатньо для досягнення результатів фінансово-економічної діяльності банків, які були у 2006–2007 роках.

Якщо звернутися до методики розрахунку показників ROA та ROE, зазначеної у таблиці 1, то можемо встановити певну залежність, яка є моделлю Дюпона:

$$ROA * A = ROE * K. \quad (1)$$

З цієї моделі можна зробити подальші перетворення:

$$ROE = ROA * A / K. \quad (2)$$

У зв'язку з цим слід зазначити, що відношення активів до капіталу є формулою мультиплікатора капіталу (МК), який є прямим показником ризикованості банку і показує, яку кількість гривні активів покриває одна гривня власного капіталу. Чим вищий рівень мультиплікатора, тим вищий ступінь ризику банкрутства банку [12, С. 43]:

$$МК = A / K \quad (3)$$

Отже, враховуючи наведені вище математичні формули, можемо вивести необхідний для нашого дослідження варіант розрахунку показника прибутковості капіталу, а саме:

$$ROE = ROA * МК. \quad (4)$$

Таблиця 3

Співвідношення показників ROA, ROE та мультиплікатора капіталу

Мульти- плікатор капіталу (МК)	Прибутковість капіталу (ROE), %									
	12,5	15	17,5	20	22,5	25	27,5	30	32,5	35
	Необхідний мінімальний рівень прибутковості активів (ROA), %									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
2	6,25	7,50	8,75	10,00	11,25	12,50	13,75	15,00	16,25	17,50
2,5	5,00	6,00	7,00	8,00	9,00	10,00	11,00	12,00	13,00	14,00
3	4,17	5,00	5,83	6,67	7,50	8,33	9,17	10,00	10,83	11,67
3,5	3,57	4,29	5,00	5,71	6,43	7,14	7,86	8,57	9,29	10,00
4	3,13	3,75	4,38	5,00	5,63	6,25	6,88	7,50	8,13	8,75
4,5	2,78	3,33	3,89	4,44	5,00	5,56	6,11	6,67	7,22	7,78
5	2,50	3,00	3,50	4,00	4,50	5,00	5,50	6,00	6,50	7,00
5,5	2,27	2,73	3,18	3,64	4,09	4,55	5,00	5,45	5,91	6,36
6	2,08	2,50	2,92	3,33	3,75	4,17	4,58	5,00	5,42	5,83
6,5	1,92	2,31	2,69	3,08	3,46	3,85	4,23	4,62	5,00	5,38
7	1,79	2,14	2,50	2,86	3,21	3,57	3,93	4,29	4,64	5,00
7,5	1,67	2,00	2,33	2,67	3,00	3,33	3,67	4,00	4,33	4,67
8	1,56	1,88	2,19	2,50	2,81	3,13	3,44	3,75	4,06	4,38
8,5	1,47	1,76	2,06	2,35	2,65	2,94	3,24	3,53	3,82	4,12
9	1,39	1,67	1,94	2,22	2,50	2,78	3,06	3,33	3,61	3,89
9,5	1,32	1,58	1,84	2,11	2,37	2,63	2,89	3,16	3,42	3,68

Закінчення табл. 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----

10	1,25	1,50	1,75	2,00	2,25	2,50	2,75	3,00	3,25	3,50
10,5	1,19	1,43	1,67	1,90	2,14	2,38	2,62	2,86	3,10	3,33
11	1,14	1,36	1,59	1,82	2,05	2,27	2,50	2,73	2,95	3,18
11,5	1,09	1,30	1,52	1,74	1,96	2,17	2,39	2,61	2,83	3,04
12	1,04	1,25	1,46	1,67	1,88	2,08	2,29	2,50	2,71	2,92
12,5	1,00	1,20	1,40	1,60	1,80	2,00	2,20	2,40	2,60	2,80
13	0,96	1,15	1,35	1,54	1,73	1,92	2,12	2,31	2,50	2,69
13,5	0,93	1,11	1,30	1,48	1,67	1,85	2,04	2,22	2,41	2,59
14	0,89	1,07	1,25	1,43	1,61	1,79	1,96	2,14	2,32	2,50
14,5	0,86	1,03	1,21	1,38	1,55	1,72	1,90	2,07	2,24	2,41
15	0,83	1,00	1,17	1,33	1,50	1,67	1,83	2,00	2,17	2,33
15,5	0,81	0,97	1,13	1,29	1,45	1,61	1,77	1,94	2,10	2,26
16	0,78	0,94	1,09	1,25	1,41	1,56	1,72	1,88	2,03	2,19
16,5	0,76	0,91	1,06	1,21	1,36	1,52	1,67	1,82	1,97	2,12
17	0,74	0,88	1,03	1,18	1,32	1,47	1,62	1,76	1,91	2,06
17,5	0,71	0,86	1,00	1,14	1,29	1,43	1,57	1,71	1,86	2,00
18	0,69	0,83	0,97	1,11	1,25	1,39	1,53	1,67	1,81	1,94
18,5	0,68	0,81	0,95	1,08	1,22	1,35	1,49	1,62	1,76	1,89
19	0,66	0,79	0,92	1,05	1,18	1,32	1,45	1,58	1,71	1,84
19,5	0,64	0,77	0,90	1,03	1,15	1,28	1,41	1,54	1,67	1,79
20	0,63	0,75	0,88	1,00	1,13	1,25	1,38	1,50	1,63	1,75

Слід зазначити, що для акціонерів банку найважливішим показником є рентабельність капіталу (ROE), тобто їх цікавить, скільки вони отримають з інвестованої ними однієї гривні у фінансово-економічну діяльність банку, тому акціонери, як правило, ставлять завдання перед вищим керівництвом банківської установи щодо досягнення необхідного рівня прибутковості власного капіталу. Використовуючи формулу 4, можемо показати залежність між прибутковістю капіталу, прибутковістю активів та мультиплікатором капіталу у табличному вигляді (табл. 3), що дозволить швидко визначати, який рівень прибутковості активів банку повинні забезпечити менеджери, щоб акціонери отримали бажаний рівень прибутковості їх акціонерного капіталу.

Таким чином, необхідно підкреслити, що ефективний механізм управління прибутковістю банку дозволяє в повному обсязі реалізувати цілі і завдання, що стоять перед банком, та сприяє результативному здійсненню фінансово-економічної діяльності банківської установи.

Висновки. Отже, як підтверджує викладене вище, прибуток синтезує всі найважливіші аспекти фінансово-економічної роботи банку, а для зростання його суми банківським установам необхідно:

- розширювати спектр банківських продуктів та асортимент фінансових послуг, орієнтуючись на потреби ринку;
- впроваджувати заходи щодо підвищення результативності управлінських фінансових рішень;
- ефективно використовувати фінансово-економічний потенціал банку;
- мінімізувати ризики при встановленні договірних відносин з клієнтами;
- оптимально розміщувати чистий прибуток з метою досягнення максимальних фінансово-економічних результатів у майбутньому.

Результати проведених досліджень переконливо довели, що основною причиною системної кризи банків України у 2009 р. можна вважати надмірну кредитну експансію у передкризовий період, яка супроводжувалася погіршенням якості кредитного портфеля, що призвело до значних кредитних втрат і збитковості української банківської системи у 2009–2011 роках. Тому стратегічною метою фінансово-економічної діяльності вітчизняних банків має бути не нарощування прибутку за рахунок агресивних та ризикованих стратегій, а стабілізація банківської діяльності за рахунок розвитку нетрадиційних джерел доходів з незначним рівнем ризику, перш за все комісійних.

У цілому можемо зробити висновок, що для забезпечення більш вагомій участі банківської системи України в економічних процесах та підвищення ефективності банківського посередництва, необхідне не тільки покращення структури балансів вітчизняних банків і підвищення якості їх кредитних портфелів, але й значне розширення нетрадиційного банківського бізнесу шляхом впровадження та реалізації програм реорганізації (реінжинірингу) бізнес-процесів, що, як свідчить досвід зарубіжних банків, може суттєво підвищити прибутковість та конкурентоспроможність банківського бізнесу в Україні у посткризовий період.

Список використаної літератури:

1. Національне Положення (Стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», Затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. *Бланк И.А.* Управление прибылью / *И.А. Бланк.* – К. : Ника-Центр, Эльга, 1998. – 543 с.
3. *Криклій О.А.* Управління прибутком банку : монографія / *О.А. Криклій, Н.Г. Маслак.* – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 136 с.
4. *Волкова І.А.* Бухгалтерський облік у банках : навч. посібник / *І.А. Волкова, О.Ю. Калініна.* – К. : Центр навчальної літератури, 2009. – 519 с.
5. *Бікбов І.М.* Механізм управління прибутком у банку з розгалуженою мережею філій / *І.М. Бікбов* // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2009. – Вип. 24. – С. 320–327.
6. *Рибалка О.О.* Підходи до управління прибутком банку / *О.О. Рибалка* // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 11. – С. 161–165.
7. *Радковская Н.П.* Методические подходы к управлению прибылью коммерческого банка / *Н.П. Радковская* // Финансы и кредит. – 2006. – № 1. – С. 20–25.
8. *Квасницька Р.С.* Механізм управління прибутковістю комерційного банку / *Р.С. Квасницька, Г.С. Суцук* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/inek/2011_5/263.pdf.

9. Основні показники діяльності банків України на 1 січня 2008 року // Вісник НБУ. – 2008. – № 2. – С. 25.
10. Основні показники діяльності банків України на 1 січня 2013 року // Вісник НБУ. – 2013. – № 2. – С. 50.
11. Дані фінансової звітності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua>.
12. *Лисенок О.В.* Практикум з курсу «Аналіз банківської діяльності» : навч. посібник / *О.В. Лисенок*. – К. : КНЕУ, 2010. – 307 с.

ЛИСЕНОК Олександр Володимирович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник кафедри «Фінансів і кредиту» Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

– теорія, методологія, практика управління фінансами комерційних банків.

Тел.: (067)758–77–18; (095)216–74–21.

E-mail: Lesha_Lisenok@mail.ru.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2014